

определений, так как ядерные семы лексикографического и психологически реального значения не пересекаются.

Ключевые слова: концепт, експликація, архисема, ядерная сема, периферийная сема, семантичний компонент

Abstract. The article analyzes the linguo-cognitive nature of the concept “soul” in Oksana Pakhlovska’s social and political essays. Core and peripheral semes are defined, metaphoric explications are analyzed in this paper. The analysis reveals that the semantic field of the concept “soul” is represented by the following core meanings: “the inner psychological world of a person”, “the phenomenon, opposite to the body”, that correspond to the sacral ideas about the soul. The periphery of the concept’s structure is represented by the associative and imaginative embodiment of the author’s interpretation. The objectification of the concept is realized through the semantic component “border”, which is rooted in the religious ideas of the Ukrainian nation; the correlation between lexemes “power”, “politics” and “soul” creates semantic layers in Pakhlovska’s essays. The associative array usually has negative emotive correlation with unpleasant feelings, suffering, pain, fatigue, destruction etc.

In the author’s works not only a person has a soul, as the most lexicographic resources show, but also other non-living beings or abstract phenomena like Ukraine, Kyiv, Slavdom etc. Since all lexicographic sources explain the soul as the phenomena, that relates only to a person, we consider such verbalizations as “the soul of Ukraine”, “the soul of Kyiv”, “the soul of Slavdom” different from any other dictionary definition, as the core semes of the lexicographic and psychologically real meanings do not intersect.

Keywords: concept, explication, archesemes, core seme, peripheral seme, semantic component

УДК 398:821.161.2.09

ЛІТЕРАТУРНІСТЬ ФОЛЬКЛОРУ ЯК ОДИН ІЗ ВИЯВІВ ФОЛЬКЛОРНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ КОНТАМІНАЦІЇ

ПОГОНЕЦЬ Яна Анатоліївна, аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Анотація. Стаття присвячена розгляду особливостей фольклоризації, як одного з аспектів фольклорно-літературної взаємодії. Під фольклоризацією розуміється перехід авторського твору у фольклорну сферу. У розвідці встановлено певну закономірність такого переходу; стадії проходження процесу. Авторський твір, перед тим як перейти у фольклор, може зазнавати певних переробок: значних і незначних. Перші полягають у додаванні кількох стрічок, зміні імен чи географічних назв тощо; другі призводять до виникнення повністю нового твору.

Ключові слова: фольклорно-літературна взаємодія; фольклоризм; фольклоризація; контамінація; літературний твір; пісні літературного походження; текст

До проблеми фольклорно-літературної контамінації можна підходити з двох боків: з боку фольклоризму літератури та літературності фольклору (фольклоризації). Дослідники переважно зосереджували увагу на входженні фольклорних елементів у літературу, а питання фольклоризації залишали поза увагою. Тому перехід авторського твору у фольклорну сферу потребує додаткового вивчення і належить до **актуальним** завдань української гуманітаристики.

© Я. А. Погонєць, 2016

Питанню літературності фольклору (фольклоризації) приділяли увагу В.Бойко, Я.Гарасим, В.Гнатюк, М.Грушевський, В.Данилов, М.Драгоманов, О.Кузьменко, М.Максимович, М.Петров, І.Франко, М.Цертелев та ін.

Серед зарубіжних науковців фольклоризацію вивчали С.Азбелєв, М.Андрєєв, Я.Гудошніков, Л.Дмитрієв, В.Митрофанов, І.Розанов та ін.

Мета наукової розвідки полягає в тому, щоб прослідкувати основні закономірності «бумеранговості» фольклорно-літературної взаємодії, а саме: літературності фольклору (фольклоризації). Розглянути тяглість досліджуваного питання.

Основними **методами**, які лягли в основу дослідження є філологічний та історико-генетичний (останній дозволяє відтворити причинно-наслідкові зв'язки взаємин фольклорної і літературної словесності).

У процесі відбору і засвоєння фольклором творів літературного походження можна спостерігати певну закономірність. Народ відбирає до свого репертуару тільки ті зразки, що найближче стоять до його інтересів, відповідають життєвим прагненням; за формою та змістом наближені до народного життя і творчості. Народ завжди був вдумливим митцем, вимогливим критиком і талановитим «редактором» авторського слова.

На присутність у репертуарі народу пісень літературного походження звернули увагу ще упорядники збірників духовних і світських пісень XVIII століття. У передмові до «Богогласника» (1790) зазначали, що серед народу поширюються лиш найкращі авторські твори і ті, які мають мелодію.

Більш детальноше входження у народний репертуар творів українських письменників розглядали перші видавці народних дум і пісень М.Цертелев і М.Максимович. У збірнику «Малоросійські пісні, видані М.Максимовичем» (1827) були надруковані «За Немань іду» і «Де ти ходиш, моя доле», тексти і музику яких створив маловідомий поет-романтик С.Писаревський. Таке явище спостерігається і у наступних збірниках М.Гатцука «Ужинок з рідного поля» (1857), М.Закревського «Старосвітський бандуриста» (1860), П.Чубинського, Б.Грінченка та ін. Пізніше пісні літературного походження друкувалися нарівні з народними, часто їм відводився розділ «Пісні літературного походження».

У статті «Ненародні пісні в українському фольклорі» [5] В.Данилов подав перший коротенький огляд пісень українських поетів XIX ст., що проникли у фольклор. Пісні, які він розглядає як ненародні, ділить на дві групи: 1) пісні «любительські, занесені на сторінки фольклористичних видань з альбомів і рукописних збірок. 2) Пісні, які вийшли із літератури української інтелігенції. Дослідник наголошує, що першу групу не слід вводити до етнографічних видань, а от другу варто поширювати серед народу і вивчати переробки цих творів [10, 13].

У «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» була надрукована рецензія В.Гнатюка на роботу В.Данилова, де зазначалося, що дослідження науковця цікаве, але повністю не висвітлене. Сам Гнатюк вважав, що пісні, написані поетами у XIX ст., не варто залучати до народних збірників. Лише виняток для нього становили пісні, створенні письменними селянами. Але пізніше дослідник змінив свою думку, закликаючи до збору таких зразків, щоб краще зрозуміти зв'язки між народною словесністю і писаною літературою.

У другій половині XIX ст. вивчення народної творчості поглиблюється. Свого часу М.Петров звернув увагу, що «окремі народні пісні написані силабічним складом, а це говорить про те, що ці пісні складені не без впливу київської освіченості» [11, 7]. Неточність таких тверджень довели П.Житецький та Ф.Колесса. Але П.Житецький мав теж свої огріхи, коли виникнення дум шукав в літературі того ж століття. П.Куліш

у «Записках о Южной Руси» заявив, що народ історичних пісень не може творити, на це здатні лише освічені люди.

Питаннями засвоєння літератури усною народною творчістю цікавились також І.Франко та М.Драгоманов. Це явище вони оцінювали як позитивне, адже йшло оновлення народної творчості, вносились нові думки.

Перехід літературних пісень у народні має певні закономірності. Кожна народна пісня у своєму початку є витвором одиниці, тобто у сучасному розумінні твором літературним, і лише з часом стає народною, проходячи для цього необхідний процес фольклоризації [8, 65]. Дуже влучно схарактеризував цей процес І.Франко: «Пісні людські в великій часті не повстають відразу готовими з голови одного складача, але, переходячи з уст до уст, творяться, ростуть об'ємом, доповнюються, змінюються, вигладжуються щодо форми – одним словом: незначне не раз зерно первісного індивідуального замислу з часом щезає серед тих додатків і переробок, котрим підлягає первісний твір в устах цілої маси» [13, 202].

«Як і М.Максимович, І.Франко вважає характерною особливістю процесу української словесності паралельне існування протягом тисячоліття фольклору і літератури та їх взаємодію. <...> Франко констатує наявність кровообігу між тими двома видами словесності – писемної та усної. <...> На прикладі спадщини Степана Руданського дослідник показує, як апокрифічний книжний мотив увіходив в український фольклор, а звідти знову повертався в літературу» [3, 100].

М.Драгоманов довго працював над виявленням у фольклорних виданнях штучних творів. У своїй праці «Нові пісні про громадські справи» вірш Руданського «Засідатель», записаний з народних уст як пісня, потрактував як фольклорний твір.

Розглядаючи вплив книжної поезії на усну, М.Грушевський відкрив співвідношення доповнюваності, яке виникло між фольклором і літературою під час їхнього історичного розвитку.

Я.Гарасим (пізніше Р.Марків), простудіювавши «Історію української літератури» М. Грушевського, так викладає розуміння дослідником п'яти етапів в історичному поступі національної словесності. Перший характеризується проникненням фольклорних образів, мотивів, тем у літературу; другий – переходом авторських творів у фольклор і функціонування в усній формі. Третій вирізняється складним сполученням збагаченого літературним впливом фольклорного матеріалу з мотивами, що виникли в усній творчості в попередній епісі. На четвертому етапі з'являються образи і мотиви нової якості. Фольклорно-літературна контамінація є перманентною, тому на п'ятому етапі відбувається ускладнення ідейного наповнення образів та мотивів [3, 119].

Першу спробу ґрунтовного теоретичного осмислення літературності фольклору здійснив Г.Нудьга, який у 1950-х роках досліджував пісні українських поетів та їхні народні переробки.

Г.Нудьга, як й І.Франко, М.Грушевський, вважав, що швидше фольклоризуватися може той твір, який спирався при написанні на народні джерела. Тобто, при взаємодії літератури з фольклором діє принцип бумерангу: фольклорні мотиви, теми, образи слугують текстотворчим елементом для літературного твору, який згодом переходить у народне надбання. «Пісні створені в результаті орієнтації на народний світогляд і народну творчість краще проникають в репертуар народу і викликають в народі більшу творчу зацікавленість» [9, 13].

Учений спостеріг, що серед жанрів авторських творів найбільше фольклоризуються вірші, які народ сам перетворює у пісню. А факти наявності пісень літературного походження в народному репертуарі найкраще підтверджують збірники народних пісень.

Г.Нудьга запропонував три стадії проходження фольклоризації: стадія оцінки (ознайомлення народу з творами і оцінювання їх особливостей), стадія сприйняття (перетворення твору в пісню і зарахування в народний репертуар) та стадія асиміляції (пристосування твору до вимог народу [9, 20]).

Що характерно, дослідники говорять про перехід з літератури тільки поезії, проза залишається поза рамками наукових студіювань. Однак не можемо не згадати, що казки (С.Васильченко, І.Франко), в окремих випадках навіть сюжети поем, романів та повістей («Енеїда» І.Котляревського, «Тарас Бульба» М.Гоголя, «Кайдашева сім'я» І.Нечуя-Левицького та ін.), які черпалися з народного світогляду, уявлень, також згодом фольклоризуються, переходять в усну традицію.

У праці «Сучасна народнопоетична творчість на Україні» (1973) [2] В.Бойко торкається питання фольклоризації авторського тексту. Дослідник приділяє увагу усній народній творчості повоєнного часу, робить огляд «самодіяльних поетів», які жили, працювали серед простого люду. Часто вони були неписьменні, тому поширювали свої співанки усно. Пісні про Леніна, комуністичну партію, колгосп входили до народної творчості, але це відбувалося примусово, не природним народним відбором. Постає питання чи можна такі твори дійсно назвати народними? Як нам здається, то це лише фальсифікати, які характеризуються штучністю, відсутністю природності. В.Бойко позитивно ставиться до такого явища.

На думку Ю.Шутенко, «література стає фольклорною (загальнодоступною), коли мова йде про творчість для мас, якщо ж казати про справжню сучасну літературу (продукт високого ґатунку), то її читає сьогодні обмежене коло інтелектуалів, і вона перетворюється на явище не загальнонародне, а камерне, на мистецтво для мистецтва» [14, 57].

Масова література, безперечно, найперше пов'язана із загальнодоступністю і зрозумілістю, а, отже, легко може фольклоризуватися.

М.Андрєєв у статті «Фольклор і література» (1936) [1] наголошував на тому, що між фольклором і літературою не має чіткої межі, фольклорні твори постійно проникають у літературу, а літературні – у фольклор. Дослідник називає канали, через які літературний твір проникає в усну традицію: солдатчина, промисли, які відходять, робота на фабриках і заводах, в'язниця. Для XVIII ст. і першої половини XIX велике значення мали рукописні пісенники [1, 95].

У збірнику «Пісні російських поетів» (1950) [12] І.Розанов розглядає вірші з XVIII ст., які стали народними. Для визначення популярності у побуті авторської пісні дослідник подає наступні джерела: записи фольклористів; письмові чи усні свідчення про популярність; друковані джерела, у першу чергу пісенники, а також хрестоматії, антології, зібрання віршів авторів [12, 11-14]. Перевагу фольклорист надає першому і другому джерелам. Хоча й траплялося, що збирачі свідомо відкидали книжні тексти, а геть незначні переробки цих пісень вважали спотворенням літературної пісні. А от третє джерело І.Розанов вважає менш надійним. Адже дуже важко було визначити чи дійсно записана пісня побутувала у пісенній практиці. Тільки у тих випадках, коли вона зустрічається у багатьох пісенниках, можна говорити про її популярність.

Я.Гудошніков у статті «Види і типи переробок літературних пісень у радянському фольклорі» (1964) [4] зазначає, що авторська пісня, перед тим, як стати народною, може зазнавати певних переробок. Переробки першої групи не змінюють якісного сенсу пісні, не вносять принципово нового у характеристику образу героя. Сюди можна віднести: народну редакцію (скорочення чи заміна окремих деталей чи фраз); пісню-доповнення (наголос на якійсь думці, додавання кілька стрічок); продовження (розширення характеристики героя чи інших деталей); народний варіант (передача у

новій формі старий зміст); переробку-модернізацію (пісня обновлюється шляхом заміни географічних даних, імен героїв тощо). До переробок другого типу відносяться твори, які були написані спочатку. Це «відповіді», у яких центр уваги переміщується на інший образ ліричної пісні-оригіналу; пісня про пісню (центральною образом постає сама пісня-оригінал). У переробках третьої групи з'являються зовсім нові образи-персонажі, які не пов'язані з образами героїв пісень-оригіналів. Загалом, це самостійні твори, створені у результаті своєрідного відштовхування від популярних пісень, пісенних мотивів чи образів [4, 115-121].

Як перехід фольклорного твору у літературу, так і перехід авторського у колективну творчість залежить від постійної взаємодії цих двох систем. І уже на шляху входження у іншу систему, фольклорний (чи літературний) твір зазнає певних змін, які диктує це нове середовище.

Отже, процес проникнення літературних творів в усну словесність безперервний. Однак лише окремі перлини літератури повертаються знову до народних набутоків. Принцип відбору зрозумілий: фольклорними стають лише ті твори, які написані в руслі національної традиції, близькі до народної поетики, ритмомелодики, символіки, образності. Без сумніву, для письменника є великою честю, коли його твір (чи окремі образи, мотиви, герої) переходить у народ, а нові покоління несуть його по життю як власний здобуток.

Список літератури

1. Андреев Н. Фольклор и литература / Н. Андреев // Литературная учеба. – М., 1936. – № 2. – С. 64–99.
2. Бойко В. Г. Сучасна народнопоетична творчість на Україні / В. Г. Бойко. – К. : «Наукова думка», 1973. – 120 с.
3. Гарасим Я. І. Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Я. І. Гарасим. – Л. : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – 144 с.
4. Гудошников Я. И. Виды и типы переделок литературных песен в советском фольклоре (к вопросу о специфике жанра) / Я. И. Гудошников // Русский фольклор: Проблемы современного творчества. – М.; Ленинград : Наука, 1964. – Т. 9. – С. 115-121.
5. Данилов В. Ненародные песни в украинском фольклоре / В. Данилов. – Харьков, 1909.
6. Кирчів Р. Ф. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Ф. Кирчів. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.
7. Кузьменко О. Теоретичні питання фольклоризації у наукових розробках Григорія Нудьги / О. Кузьменко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Л., 2010. – Вип. 43. – С. 41-47.
8. Мишанич О. В. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість / О. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1980. – 343 с.
9. Нудьга Г. А. Песни украинских поэтов первой половины XIX в. и народные переделки их: автореф. дис. канд. филол. наук / АН УССР, Ин-т лит. им. Т. Г. Шевченко / Г. А. Нудьга. – К., 1956.
10. Нудьга Г. А. Пісні українських поетів та їх народні переробки // Пісні та романи українських поетів / упор. Г. А. Нудьга. – К., 1956. – Т. 1. – 345 с.
11. Нудьга Г. Пісні українських поетів / Г. Нудьга // Пісні та романи українських поетів. – Т. 1. – К., 1941. – С. 7.
12. Розанов И. Н. Стихи русских поэтов, ставшие песнями / И. Н. Розанов // Песни русских поэтов. – Ленинград, 1950. – С. 5-40.
13. Франко І. Із закритих літератур / І. Франко // Зоря. – Л., 1883 – № 2. – С. 202.

14. Шутенко Ю. Фольклорна традиція та авторське «Я»: поезія Василя Голобородька: Монографія / Ю. Шутенко. – К. : Наукова думка, 2007. – 356 с.

References

1. Andreev, N. (1936) Folklore and literature: Literaturnaya uchoba (Literary studies). Moscow, 1936. № 2. 64-99 (in Russ.)
2. Boiko, V. H. (1973) Modern narodnostna creativity in Ukraine. Kyiv. 1973. 120. (in Ukr.)
3. Harasym, Ya. I. (1999) Cultural-historical school in the Ukrainian folklore studies. Lviv. 1999. 144 (in Ukr.)
4. Hudoshnikov, Ya. Y. (1964) The types of the alterations of literary songs in the Soviet folklore (to the question about the specifics of the genre): Russkyi folklore: Problemy sovremennoho tvorchestva (Russian folklore: problems of modern art). Moscow, 1964. T.9. 115-121 (in Russ.)
5. Danilov, V. (1909) Norfolk songs in Ukrainian folklore. Kharkov. 1909. (in Russ.)
6. Kyrchiv, R. F. (2010) Twentieth century in Ukrainian folklore. Lviv. 2010. 536. (in Ukr.)
7. Kuzmenko, O. (2010) Theoretical issues folklorists in scientific research Hryhoriya Nudhy: Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna (Bulletin of Lviv University. Philological series). Lviv. 2010. 41-47. (in Ukr.)
8. Myshanych, O. V. (1980) Ukrainian literature of the second half of the eighteenth century. and folklore. Kyiv. 1980. 343. (in Ukr.)
9. Nudha, H. (1956) Song Ukrainian poets and their national recycling: Songs and romances of Ukrainian poets. Kyiv.1956. 345. (in Ukr.)
10. Nudha, H. (1941) Songs of Ukrainian poets: Songs and romances of Ukrainian poets. Kyiv. 1941. 7. (in Ukr.)
11. Rozanov, Y. N. (1950) A collection of Russian poems, which became songs: Pesni russkikh poetov (Songs of Russian poets). Leninhrad. 1950. 5-40. (in Russ.)
12. Franko, I. (1883) Closed-literatures: Zorya. Lviv. 1883. N.2. 202. (in Ukr.)
13. Shutenko, Yu. (2007) Folklore tradition and authorial "I": the poethy of Vasylya Holoborodka. Kyiv. 2007. 365. (in Ukr.)

Аннотація. Стаття посвящена рассмотрению особенностей фольклоризації, как одного из аспектов фольклорно-литературного взаимодействия. Под фольклоризацією понимается переход авторского произведения в фольклорную стихию. В разведке установлено определенную закономерность такого перехода; стадии прохождения процесса. Авторское произведение, перед тем как перейти в фольклор, может подвергаться определенным переделкам: значительным и незначительным. Первые заключаются в добавлении нескольких строчек, изменении имен или географических названий и т. п.; вторые приводят к возникновению полностью нового произведения.

Ключевые слова: фольклорно-литературное взаимодействие, фольклоризм, фольклоризація, контаминация, литературное произведение, песни литературного происхождения, текст

Abstract. The article is devoted to folklorists, as an aspect of folklore-literature interaction. Under folklorists refers to the transition of the author's works in the folk element. In the exploration set a pattern for such a transition; completing the process. Work of authorship, before moving on to folklore, may be subject to certain alterations: major and minor. The first involves adding a few ribbons, change the names, or geographical names, etc.; the latter give rise to entirely new product.

Keywords: folklore-literature interaction; folklorism; folklorists; contamination; literary work; songs of literary origin; the text